

TĚŠÍNSKO V PROMĚNÁCH STALETÍ

SBORNÍK PŘEDNÁŠEK Z LET 2008–2009
K DĚJINÁM TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA

RADIM JEŽ – DAVID PINDUR (EDD.)

MUZEUM TĚŠÍNSKA – MATICE SLEZSKÁ
ČESKÝ TĚŠÍN 2010

© Muzeum Těšínska v Českém Těšíně, 2010

ISBN 978-80-86696-12-6

OBSAH

- 7 Slovo úvodem
RADIM JEŽ – DAVID PINDUR

Těšínsko ve středoevropském kontextu

- 13 Přemyslovští králové a slezští vévodové v době vrcholného středověku
ROBERT ANTONÍN
- 25 Hornoslezská knížata a jejich role v lucemburské politice do konce 14. století
MARTIN ČAPSKÝ
- 37 Hornoslezská knížectví v napěťové ose mezi Krakovem, Budínem a Prahou
MARTIN ČAPSKÝ
- 57 „Velcí“ těšínsští Piastovci
Politické kariéry Kazimíra II. (†1528) a Václava III. Adama (†1579)
RADIM JEŽ
- 71 Valašská kolonizace na Těšínsku v 16.–18. století
JAN AL SAHEB
- 79 Reformace a počátky rekatolizace v Těšínském knížectví
DAVID PINDUR
- 93 Manželky těšínských Piastovců – soužití z rozumu, či lásky?
RADIM JEŽ
- 107 Mocenskopolitický konflikt o Slezsko v letech 1740–1742 a jeho průběh na Těšínsku
JAN AL SAHEB
- 119 Rozdělené Slezsko v době modernizace
(Od slezských válek do konce Velké války 1740–1918)
DAN GAWRECKI
- 137 Slezsko po roce 1918
MARIE GAWRECKÁ
- 149 Těšínsko v proměnách československo-polských vztahů 1918–1938
IVO BARAN

Varia

- 163 Slezsko a Těšínské Slezsko na starých mapách
ZBYŠEK ONDŘEKA
- 185 Hradní vrch v Těšíně
RADIM JEŽ – DAVID PINDUR
- 201 Pevnostní stavitelství na příkladu fortifikací Těšínského Slezska –
Jablunkovské šance
MARTIN KRŮL
- 215 Heraldické památky Těšínska
KAREL MÜLLER
- 225 Nejstarší dějiny farního kostela v Horních Domaslavicích
(k 250. výročí vysvěcení současného kostela)
DAVID PINDUR
- 237 Staré noviny v Těšíně
GABRIELA CHROMCOVÁ
- 245 Matiční činnost ve Slezsku
VLASTIMIL KOČVARA
- 255 Soupis vyobrazení
- 261 Jmenný rejstřík
- 273 Místní rejstřík
- 281 Autoři příspěvků

JAN AL SAHEB

VALAŠSKÁ KOLONIZACE NA TĚŠÍNSKU V 16.–18. STOLETÍ

Valašskou kolonizací rozumíme značně dlouhodobý proces osidlování především podhorských a horských oblastí za účasti nově příchozího valašského elementu. Tento proces probíhal zhruba od konce 15. až do konce 18. století, přičemž v jeho poslední fázi se na kolonizaci území podílelo již výhradně domácí obyvatelstvo, s nímž valašský živel splynul. Ačkoliv budeme hovořit především o území Těšínska, rozsah valašské kolonizace byl mnohem širší. Její dopady lze sledovat rovněž v pásu táhnoucím se z Rumunska přes Ukrajinu, Slovensko, jižní Polsko, již zmíněné Těšínsko až na severovýchodní Moravu, do oblasti současného „Valašska“ s centrem ve Vsetíně a okolí. Nabízí se otázka, proč se tedy název „Valašsko“ vžil pouze pro oblast, kterou známe pod tímto pojmenováním dnes. Je to dáno především tím, že právě v okolí Vsetína se vlna valašské migrace zastavila a Valašský živel tam tvořil v rámci osídlení majoritu, zatímco jinde procházející Valachy pohltila domácí populace, s níž coby minorita postupně splynuli.

Úvodem si přiblížíme pojem Valaši. Ten je odvozen od původní pravlasti tohoto etnika, tedy Valašska (rumunsky *Țara Românească* nebo *Valahia*). Toto historické území se nachází na jihu dnešního Rumunska. Ve středověku a raném novověku zde existovala tři samostatná knížectví, a to Valašsko, Moldávie a Sedmihradsko. Zatímco první dvě byla od 16. století součástí Osmanské říše, Sedmihradsko náleželo k Uhrám. Valaši tedy měli své kořeny ve východních Karpatech. Etnicky se jednalo původně o balkánsko-karpatský lid, který se později mísil se slovanskými vlivy (především s rusínským). To bylo dáno zejména faktem, že se Valaši zčásti přizpůsobovali

jazyku a zvykům autochtonního (původního) obyvatelstva oblastí, které sami od poloviny 15. století v několika vlnách nově osidlovali. K tomu se ovšem dostaneme později. Otázka etnického původu Valachů byla dříve vykládána historiky značně nejednotně, objevily se mj. názory o autochtonnosti Valachů, respektive o jejich českém, slovenském či polském původu. Teprve na základě seriózních výzkumů byl prokázán jejich prapůvod v oblasti Valašska v dnešním Rumunsku.

Ke specifickým valašského etnika nepochybně náležel především jeho životní styl, kterým se výrazně odlišovalo od většiny zemědělsky orientovaného obyvatelstva v oblastech, do nichž během migrační vlny Valaši přicházeli. Zatímco autochtonní obyvatelstvo bylo v převážné míře svázáno s půdou, kterou obhospodařovalo, Valaši vedli kočovný život nezávislý na držbě půdy. Jejich doménou bylo horské pastevectví, tedy chov tzv. valašského dobytka, konkrétně koz a později ovcí. Chov ovcí byl samozřejmě na Těšínsku znám už před příchodem Valachů. Pastva zde však probíhala zejména na tzv. úhorech (tj. střídavě zemědělsky nevyužívané půdě v rámci tzv. trojpolního hospodářství), zřídka rovněž v lesích. Naopak Valaši s sebou na Těšínsko a přilehlou Moravu přiháněli stáda nového, mnohem odolnějšího, tzv. horního dobytka. Zatímco domácí, tzv. pozemské ovce, byly chovány v nížinných oblastech výhradně pro vlnu a maso, valašská ovčí stáda, pasoucí se na horských a podhorských loukách a pastvinách, sloužily prioritně k produkci mléka. Z něho Valaši produkovali další výrobky, jako např. sýry (brynza) ad.

Fakt, že valašské etnikum nebylo pevně svázáno s držbou zemědělské půdy měl za následek i značnou míru svobody nově příchozího elementu. Zatímco osedlé zemědělské obyvatelstvo bylo z titulu držby půdy poddáno místní vrchnosti, Valaši se řadili ke skupině tzv. neosedlého obyvatelstva a zpočátku nebyli ani poddanými (nemuseli tedy robotovat). Za stanovenou částku si pouze od vrchnosti pronajímali pastviny, kam vyháněli svůj dobytek. Kočovný způsob života pak Valachům umožnil jejich migraci bez ohledu na hranice panství, či států. K usazení valašského etnika došlo teprve v průběhu 16. století a stalo se tak právě na našem území, kdy postupně splynulo s domácím obyvatelstvem. K tomu samozřejmě

Valach; vyobrazení z roku 1787. Valaši nepatřili k privilegiovaným vrstvám obyvatelstva, proto jsou jejich dobová vyobrazení spíše výjimkou. K typickým atributům valašského kroje patřily kožené krpce (obuv) a valaška (sekyra). Žinčice a další mléčné produkty se řadily k vyhledávaným složkám stravy nejen venkovského, ale také urozeného obyvatelstva.

Valach; vyobrazení z roku 1787. Valaši nepatřili k privilegiovaným vrstvám obyvatelstva, proto jsou jejich dobová vyobrazení spíše výjimkou. K typickým atributům valašského kroje patřily kožené krpce (obuv) a valaška (sekyra). Žinčice a další mléčné produkty se řadily k vyhledávaným složkám stravy nejen venkovského, ale také urozeného obyvatelstva.

Vyobrazení salaše na parergu Nigriniho mapy Těšínska; 30. léta 18. století. Salaš sloužila k sezónnímu obývání valašských pastevců. Skládala se zpravidla z koliby (provizorního přístřešku pastevců) a košáru, tj. ohrady pro ovce. Přes den byly ovce z košáru vyháněny na volnou pastvu.

přispělo mnoho faktorů. Jedním z hlavních ovšem byla otázka hospodářská. Tím, že Valaši se svým dobytkem využívali zejména dosud nevyužité plochy podhorských a horských částí Slovenska, jižního Polska, Těšínska, i severovýchodní Moravy, přinášeli místním vrchnostem nové příjmy (platili za pronájem těchto nových pastvin). To přimělo držitele jednotlivých panství, aby Valachy udrželi a motivovali je zde k usazení. Důkazem jsou mnohá privilegia pro jednotlivé Valachy i jejich samosprávné orgány (vojvody), kteří si zpočátku udržovali značnou nezávislost na vrchnostenské správě. I nadále si tak Valaši uchovávali vůči ostatnímu obyvatelstvu mnohá specifika.

Přenesme se nyní do konce 15. století, kdy zaznamenáváme první migrační vlnu valašského obyvatelstva z původní východo-karpatské oblasti směrem na západ. Přes Uhry a Polsko v té době postupně dorazili první Valaši i na území Těšínska, odkud jich část migrovala dále na Moravu. Příčinou migrace valašského etnika byl především nedostatek pastvin v původní oblasti osídlené Valachy. Nezanebatelnou roli sehrál rovněž vzrůst počtu tamního obyvatelstva. Tyto faktory přiměly valašské pastevece hnát svá stáda do oblastí, které nebyly dosud tak hustě osídleny. V tomto směru je nezbytné si uvědomit, že domácí obyvatelstvo až do příchodu Valachů osídlovalo téměř výhradně nížinaté oblasti, zatímco podhorské a horské pásmo Beskyd, nevhodné pro zemědělské obdělávání, leželo povětšinou ladem. A právě v této situaci napomohli dalšímu masivnímu rozvoji podhorské a horské kolonizace na Těšínsku nově příchozí Valaši. Se svými stády postupovali i do míst, která byla až dosud zemědělsky neobhospodařována. Pro pastvu využívali podhorských a horských luk, jejichž plochy postupně rozšiřovali mýcením

lesů. Tímto způsobem vznikaly nové paseky, na jejichž následném zúrodňování se již společně s Valachy podílelo i domácí obyvatelstvo. Na Těšínsku tedy postup valašské kolonizace podnítil novou vlnu tzv. pasekářské kolonizace. Naopak na sousední Moravě valašský element pouze kontinuálně navázal za již zahájenou „domácí“ pasekářskou kolonizaci, s níž nakonec splynul v jedinou tzv. horskou kolonizační vlnu. Tento proces značně proměnil dosud lesy velmi uzavřenou krajinu a položil základ dalšímu rozvoji celé oblasti. Valašský živel, ačkoliv se i nadále svým životním stylem značně odlišoval od původního zemědělského obyvatelstva, se postupně ve výše položených oblastech trvale usadil a nakonec i splynul s místním obyvatelstvem.

Nejstarší stopy valašského osídlení na Těšínsku se objevují na konci 15. století. K roku 1494 se v těšínské městské knize poprvé objevuje jméno Valach, které poukazuje na již probíhající valašskou kolonizaci. Ze 20. let 16. století pocházejí zmínky hovořící o Valaších již výslovně coby nově příchozích pastevců. Okolo roku 1530 o nich evidujeme zápisy z obcí Bukovec, Bystřice nad Olší, Guty, Dolní Žukov, či z městečka Jablunkov (ten se stal městem teprve po roce 1560). Ve druhé polovině čtyřicátých let 16. století byli Valaši prokazatelně již v okolí měst Těšín, Fryštát i Bílsko. Dokladem o přítomnosti valašského etnika na Těšínsku jsou rovněž zmínky v privilegiích těšínského knížete Václava III. Adama z let 1547–1548

Salaš na Kozubové, 50. léta 20. století. Původně provizorní příbytky se v oblastech, kde se valašské osídlení přetvalo migrační vlnu, proměnily v pevné dřevěné srubové stavby. Jedním z typických atributů původních valašských pastevců byla tzv. trombita neboli fujara.

pro jednotlivé cechy (tj. společenstva výrobců): [...] *Item Valaši, obyvatelé knížectví našeho i jiní okolí, jeden každý z nich, aby kůže více nekupovali, toliko 3 do roku, a to s pomocí a v přítomnosti cechmistra [...]*, na jiném místě se pak zmiňuje, že [...] *Hůně valašské od sedláků ani od Valachů v městě Bílsku prodávané býti nemají [...]*. Podobné omezování valašského podnikání ve prospěch domácích cechů se nachází v privilegiu pro těšínské soukeníky z roku 1559, v němž se píše: [...] *Item sukna valašské, aby při městě dělány ani prodávány nebyly [...]*. Valaši si tedy měli hledět hlavně chovu ovcí, prodeje jejich produktů a nezapojovat se coby konkurence do místní řemeslné výroby.

Z toho vyplývá, že kromě salašnictví se zdejší Valaši alespoň doplňkově živili rovněž zpracováváním vlny a kůží. Z jiných archivních dokumentů víme, že řada Valachů z okolí Jablunkova již ve 30. letech 16. století vyvážela na Slovensko k prodeji hrubé plátno, houně, ale i koně a sladkovodní ryby. Později vrchnost využívala služeb Valachů rovněž při strážní službě u svých hradů, či dokonce se z jejich řad rekrutovala tzv. zemská hotovost k ochraně zemských hranic. Tak tomu ovšem bylo až v následné fázi valašské kolonizace, kdy došlo k zásadní proměně valašského etnika jeho usazením a do značné míry i splnutím s usedlým obyvatelstvem. V první etapě valašské kolonizace na Těšínsku, která kulminovala přibližně v polovině 16. století, nebyl počet valašského etnika vzhledem k množství autochtonního obyvatelstva příliš vysoký. Valašské louky a pastviny nevytvářely ještě kompaktní celek. Jednalo se pouze o ojedinělé ostrůvky, na nichž pásli svá stáda jedinci, případně malé skupiny Valachů.

Následnou fázi valašské kolonizace na Těšínsku je možno časově ohraničit přibližně polovinou 16. až polovinou 17. století, tedy lety 1550–1650. Od druhé poloviny 16. století probíhal pozvolný, za to však nesmírně důležitý proces postupného splývání valašského etnika s původním obyvatelstvem. Přesněji řečeno, došlo k jisté „domestikaci“ Valachů, a to jak na Těšínsku, tak i v dalších sousedních regionech. V tomto období se z přelidněných nížinných oblastí dále do hor vydávalo stále častěji i domácí obyvatelstvo, které prostřednictvím mýcení lesů rozšiřovalo plochy dosud obdělávané půdy. Ve vyšších polohách se tato tzv. pasekářská kolonizační vlna setkala s valašskými pastevcí. Jak pasekářskou, tak valašskou kolonizaci mohutně podporovala vrchnost, neboť z nově obdělávaných pozemků, resp. pastvin, jí plynuly nezanedbatelné příjmy (z pronájmu těchto pozemků). Valašský způsob kolonizace, spočívající v extenzivním salašnictví, si následně částečně osvojili i pasekáři, zatímco Valaši od nich převzali usedlý způsob života. Výsledkem splnutí obou kolonizačních vlivů byla jediná tzv. horská kolonizace. Jejím vyvrcholem bylo zakládání nových podhorských a horských obcí s podstatným podílem valašského obyvatelstva.

Vznik nových osad a obcí byl přirozeně procesem dlouhodobým. V prostoru pozdějších obcí měli zpravidla zpočátku valašští pastevcí pouze pronajaté louky

Nůžky ke stříhání ovcí; 18.–19. stol. Jedním z hlavních produktů valašského dobytka, ovcí, byla vedle mléčných výrobků rovněž vlna. Valaši původně vlnou platili nájem vrchnostenských pastvin a vlnu rovněž prodávali k druhotnému zpracování soukeníkům. Rozkvět soukenické výroby v 16.–17. století byl bezprostředně svázán s rozšířením valašského pastevectví.

či pastviny a přebývali zde výhradně v salaších. Teprve poté, co si zde Valaši společně s pasekáři vystavěli stálá obydlí a začali se zemědělskou kultivací těchto pozemků, byly dány základy pro vznik nové obce. Na slovenské straně hranice ve sledovaném období takto vznikla kupříkladu obec Čadca, na Moravě Čeladná a Ostravice, na frýdeckém panství, které bylo součástí Těšínského knížectví, pak byly v souvislosti s horskou kolonizační vlnou založeny obce Krásná, Malenovice, Morávka, Nová Ves a Staré Hamry. Přímo na území těšínské komory (tj. přímém majetku těšínských knížat) pak byly koncem 16. století tímto způsobem založeny obce Jistebná, Javořinka a Visla. Do poloviny 17. století je následovaly Tyra, Řeka, Košařiska či Kostelec.

Valaši se ovšem usazovali i ve starých podhorských osadách, o čemž svědčí skutečnost, že držitelé horských luk v nich tvořili 26 % z celkového počtu usedlého obyvatelstva. O usazování Valachů v jednotlivých obcích se dokonce tu a tam zachovaly přímé písemné zmínky. Uveďme například zápis z roku 1647, kdy se v Mostech u Jablunkova usadila řada Valachů na Studeničném, ve stejném roce pak v Komorní Lhotce koupil Valach jménem Zagora *přirobisko* – tedy paseku, kterou byla rozšířena původní zemědělská půda. Díky dochovanému seznamu z roku 1647, tzv. lučním registrům, známe ve většině horských obcí těšínské komory počet tamních Valachů. V Mostech u Jablunkova tehdy evidujeme z celkového počtu 38 osedlých 13 Valachů. V polovině 17. století bylo na území těšínské komory již 30 salašů a páslo se v nich přes 10 000 ovcí a 858 koz.

Od druhé poloviny 17. století probíhala poslední vlna valaško-pasekářské kolonizace. V této etapě se již na rozšiřování ploch zemědělské půdy podíleli Valaši pouze doplňkově, neboť úlohu kolonizátorů na sebe převzalo už zcela domácí obyvatelstvo. Pastevectví nyní nebylo ani zdaleka výhradní doménou Valachů. Ačkoliv proces postupné asimilace Valachů s původním obyvatelstvem postupoval poměrně rychle, na Těšínsku si Valaši ještě koncem 17. a počátkem 18. století

udržovali svébytný charakter. Jak již bylo předesláno, od ostatního obyvatelstva se Valaši lišili především mnohými svobodami, které jim byly během 16. století těšínskou vrchností uděleny. Nejmarkantnějším rozdílem byla především značná míra nezávislosti na vrchnostenských úřednících. Valaši totiž podléhali vlastní samosprávě reprezentované institucí valašských vojvodů, kteří spravovali valašské obyvatelstvo na celém panství těšínské komory. O úkolech valašských vojvodů na Těšínsku se dovídáme z dokumentu datovaného rokem 1680. Vojvoda měl spolu s hajnými objíždět lesy, kontrolovat valašské louky a pastviny a držet dozor nad salašemi, přičemž každoročně sčítal chovaný dobytek. Z dobových zpráv víme, že vojvodové nosili jakožto odznak svého úřadu kabáty, pláště a vesty s drahými stříbrnými knoflíky. Knoflíků prý bývalo tolik, že [...] *nesnadno bylo jich spočítati [...]*.

Vojvodové, jejichž funkce se na Těšínsku na rozdíl od Moravy nestala dědičnou, sídlili buďto v Mostech u Jablunkova, Bocanovicích, Návsí, anebo ve Visle. Tito představitelé valašské samosprávy původně hájili zájmy Valachů před vrchností, avšak později se stávali pouhými vrchnostenskými správci nad valašským obyvatelstvem. Ve snaze zavázat si vojvody poslušností, jim těšínská knížata udělovala mnohá privilegia. Jako příklad můžeme uvést listinu z roku 1633, kterou tehdejší těšínská kněžna Alžběta Lukrécie povolila vojvodovi Janu Jebastysovi z Mostů u Jablunkova svobodnou držbu gruntu a mlýna: [...] *Jest před nás předstúpil pracovitý Jan Jebastys, fojt z Mostův za Jablunkovem na ten čas vojvoda valaský, prosíce, aby chom jemu jeho fojtství, jeho, role i lúky, které má, se vším jeho příslušenstvím, osvoboditi a listem našim knížecím potverditi ráčili. Kdež my tak činíme a jemu potvrzujem, takže dotčený Jan Jebastys bude moci svobodně držeti, míti a užívati [...]*. Kromě instituce valašských vojvodů existovaly tzv. valašské soudy, které rozsuzovaly majetkové i trestné činy mezi jednotlivými Valachy podle valašského práva.

Valašská kolonizace, která zasáhla území Těšínska a přilehlé Moravy od konce 15. do počátku 18. století, zde zanechala nesmazatelnou stopu. Ačkoliv dnes pod pojmem Valašsko vnímáme pouze kraj v okolí Vsetína, Vizovic či Rožnova pod Radhoštěm, i zde na Těšínsku se lze dodnes setkat s pozůstatky valašského osídlení. Připomeňme si jen některé pojmy a místní názvy, které v okolí Jablunkova poukazují na někdejší valašský vliv. Nejlepším příkladem je název obce Košařiska (tj. košár = salaš) či názvy hor Magura (tj. pahorek) a Gruň (tj. horská louka). Valašského původu jsou ale i všeobecně užívané výrazy jako salaš, koliba, fujara, valaška nebo brynza.

LITERATURA

AL SAHEB JAN – MARŠÁLEK PETR – PINDUR DAVID – ŠIGUT DANIEL – VAŠUTOVÁ LENKA, *Dějiny Frýdlantu nad Ostravicí, Lubna a Nové Vsi*, Ostrava 2009.

GROBELNÝ ANDĚLÍN – SOBOTÍK BOHUMIL (edd.), *Urbář panství frýdecko-místeckého z roku 1580*, Opava 1953.

MACŮREK JOSEF, *K otázce valašského osídlení v jihozápadním Těšínsku, v Pováží a na Moravě v 16.–17. století*, Valašsko 1, 1952, s. 93–105.

MACŮREK JOSEF, *Valaši na severovýchodní Moravě a jejich vztahy k Těšínsku, Polsku a hornímu Slovensku do roku 1620*, Slezský sborník 53, 1955, s. 145–195.

MACŮREK JOSEF, *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století*, Ostrava 1959.

PRASEK VINCENC, *Kolik bylo valašských vojvodství?* Selský archiv 2, 1903, s. 83–92.

ŠTIKA JAROSLAV, *Vývoj salašnického chovu dobytka na východní Moravě*, Agrikultúra 3, 1964, s. 7–27.

RESUMÉ

WALLACHIAN COLONIZATION IN THE TĚŠÍN REGION IN THE 16TH–18TH CENTURIES

The Wallachian colonization is understood as a significantly long process of settlement of particularly subalpine and alpine territories by the newly-incoming Wallachian element. The process went on from approximately the end of the 15th to the end of the 18th century while in its last phase; the territory was mostly colonized by local inhabitants that the Wallachian element amalgamated with. Impacts of the Wallachian colonization can be tracked in the belt stretching from Romania through the Ukraine, Slovakia, Southern Poland, the Těšín Region to north-eastern Moravia, where the wave of the Wallachian migration stopped.

POŘADATEL: Muzeum Těšínska

MÍSTO A DATUM KONÁNÍ: Gorolské informační centrum, Mosty u Jablunkova,
11. června 2009

TĚŠÍNSKO V PROMĚNÁCH STALETÍ

SBORNÍK PŘEDNÁŠEK Z LET 2008–2009
K DĚJINÁM TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA

RADIM JEŽ – DAVID PINDUR (EDD.)

© 2010 Vydalo MUZEUM TĚŠÍNSKA, P. O., Hlavní tř. 15, 737 01 Český Těšín
a MATICE SLEZSKÁ – TĚŠÍNSKÁ OBLAST, Hlavní tř. 1a, 737 01 Český Těšín

Redakce PHDr. RADIM JEŽ, PHDr. DAVID PINDUR

Odborná spolupráce PHDr. JAN AL SAHEB

Grafická úprava a sazba KAZIMIERZ GAJDZICA

Podklady pro rodokmeny PHDr. RADIM JEŽ

Podklady pro rejstříky PHDr. JAN AL SAHEB, PHDr. RADIM JEŽ

Jazyková editace MGR. LUCIE BRŇOVJÁKOVÁ

Překlady resumé MGR. LENKA MANDRYSZOVÁ

Tisk a vazba **FINIDR** FINIDR, S. R. O., Český Těšín

Všechna práva vyhrazena

Vydání první, Český Těšín 2010

ISBN 978-80-86696-12-6